

**MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL VƏ TƏRBİYƏ
ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ
PRESCHOOL EDUCATION AND UPBRINGING**

UOT 373.2

Nigar Ramiz qızı İsmayılova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-2538-9740>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).50-54](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).50-54)

**MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞ DÖVRÜNDƏ UŞAQLARIN ƏTRAF ALƏMLƏ
TANIŞ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Нигяр Рамиз гызы Исмайллова

старший преподаватель

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,

доктор философии по педагогике

**ВОПРОСЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С
ОКРУЖАЮЩИМ МИРОМ**

Nigar Ramiz Ismayilova

head teacher at the

Azerbaijan State Pedagogical University

doctor of philosophy in pedagogy

**ISSUES OF INTRODUCING CHILDREN TO THE SURROUNDING WORLD IN THE
PRESCHOOL AGE PERIOD**

Xülasə. Məqalədə məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların ətraf aləmlə tanış edilməsi məsələlərindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, uşaq təbiəti bilavasitə hiss orqanlarının köməyi ilə dərk edir. Ona görə də bütün forma, ölçü, rəng, səs, qoxu, hərəkət müxtəlifliyi ilə onun qarşısında görünür.

Eyni zamanda məqalədə bu işdə tərbiyəçi-müəllimin istifadə etdiyi metodlar, prinsiplər də sadalanır.

Açar sözlər: məktəbəqədər, yaş, uşaq, ətraf aləm, məsələ, tanışlıq

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы знакомства детей с окружающим миром в дошкольном возрасте. Отмечается, что ребенок понимает природу непосредственно с помощью своих органов чувств. Вот почему перед ним предстают все формы, размеры, цвета, звуки, запахи и движения.

При этом в статье перечислены методы и принципы, используемые воспитателем-учителем в этой работе.

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, окружающий мир, вопрос, знакомство

Abstract. The article deals with the issues of introducing children to the world around them during preschool age. It is noted that the child understands nature directly with the help of his senses. That is why all forms, sizes, colors, sounds, smells, and movements appear in front of him.

At the same time, the article lists the methods and principles used by the educator-teacher in this work.

Keywords: preschool age, child, the surrounding world, issue, dating

Uşaq təbiəti bilavasitə hiss orqanlarının ölçü, rəng, səs, qoxu, hərəkət müxtəlifliyi ilə köməyi ilə dərk edir. Ona görə də bütün forma, onun qarşısında görünür. Bu, onun hissiyyat

inkişafını təkmilləşdirir və təbiət haqqında ilkin parlaq, konkret təsəvvürlər formalaşdırmağa, əlaqələri görüb anlamağa, təbiət hadisələrini dərk etməyə imkan verir. Bu zaman vizual düşüncədən məntiqi təfəkkürə keçid baş verir.

Təbiətdə müşahidə, oynamaq və işləmək prosesində uşaqlar nəinki cisimlərin və təbiət hadisələrinin xassələri və keyfiyyətləri ilə tanış olurlar, həm də uşaqların fəaliyyəti inkişaf edir. Bundan əlavə, təbiətdəki əmək - uşaq əməyinin ən əlçatan növü uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların xarici aləmlə tanışlıq metodologiyasında təbiətlə tanış olmaq üçün aşağıdakı iş sahələri fərqlənir:

1. Cansız təbiət (gecə və gündüzün dəyişməsi, yerli bölgə üçün xarakterik hava hadisələri, isti və soyuq günlərin olması, buludlu və günəşli hava, tipik atmosfer hadisələri - yağış, qar, külək, şaxta, şaxta, tufan) haqqında fikirlər, su və onun yığılma vəziyyəti, qum, gil, bəzi kosmik cisimlər - Ay, Günəş, ulduzlar haqqında;

2. Bitkilər haqqında biliklər (məyyən ərazidə tez-tez rast gəlinən ən tipik ağacları, kolları, ot bitkilərini ayırd etməyi və adlandırmağı öyrənmək; bitkilərin ehtiyacları - istilik, rütubət, torpağın qidalanması haqqında əsas təsəvvürlər formalaşdırmaq; onlara necə qulluq etmək barədə fikirlər formalaşdırmaq, qapalı bitkilər, eləcə də, bağ və çiçək bağçası bitkiləri müxtəlif fəsillərdə bitkilərin vəziyyətlərinin dəyişməsi haqqında təsəvvürlər formalaşdırır, bitki mühafizəsi haqqında əsas bilikləri formalaşdırır);

3. Heyvanlar haqqında fikirlər (məməlilərin, quşların, sürünənlərin, balıqların, suda-quruda yaşayanların, həşəratların ən çox yayılmış nümayəndələri; öz doğma yurdunun ev və vəhşi heyvanları, digər zonaların ən tipik nümayəndələri - onların görünüşü, davranışı, ətraf mühit şəraitinə uyğunlaşması, təbiətin bir guşəsində ev heyvanları, heyvan və ya quşlara qulluq etmək).

4. Təbiətdə böyüklərin əməyi haqqında biliklər (bitkilərin yetişdirilməsi və heyvanlara qulluq üsulları, təbiətin mühafizəsi və ondan insanlar tərəfindən istifadə edilməsi haqqında fikirlər, təbiətin guşəsində və təbiətdə bitki və heyvanlara qulluqda bəzi əmək vərdisləri və bacarıqlarının formalaşdırılması).

5. Təbiətdə mövsümi dəyişikliklər (hər fəsildə gecə və gündüzün uzunluğu, hava şəraiti,

havanın temperaturu, tipik yağıntılar, cansız təbiət hadisələrinin xüsusiyyətlərinin heyvan və bitkilərin həyat tərzinə necə təsir etməsi, hər fəsildə insanların təbiətdəki işləri) haqqında biliklər, uşaqların həyat xüsusiyyətləri; fəsillərin ardıcılığı haqqında biliklərin formalaşması.

6. Təbiətə diqqətli və qayğıkeş münasibətin formalaşdırılması: bitkilər, heyvanlar, onların yaşayış şəraiti, əsas tələbatları haqqında biliklər, onlara qulluq etmək bacarığı və bacarıqları haqqında mövcud təsəvvürlər əsasında həyata keçirilir. Onun estetik qavrayışı təbiətə qayğıkeş münasibətin formalaşmasına da kömək edir.

“Uşaqları təbiətlə tanış etmək və nəzərdə tutulan vəzifələri həyata keçirmək üçün məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsində bir sıra şərait yaradılmışdır: heyvanlar və bitkilər olan bir guşə, uşaq bağçası sahəsi.

Uşağın bitki və heyvanlarla daimi ünsiyyəti üçün uşaq bağçasında qrup otağını bəzəyən, uşaqlara zövq verən, müşahidələr aparmağa, heyvanlara və bitkilərə qulluq etməyə imkan verən təbiət guşələri yaradılır. Təbiətin bir guşəsinin sakinləri orada daimi yaşaya bilərlər (ev bitkiləri, balıqlar, quşlar və s.), və ya müəyyən, qısa müddətə orada qala bilərlər (həyatı fəallığı ən çox müəyyən yerlərdə özünü göstərən yerli bitki və heyvanlar)” (4).

Təbiət guşəsi üçün heyvan və bitki seçərkən *bir sıra tələblər* nəzərə alınmalıdır:

Bitkilər və heyvanlar müəyyən sistemlik və ya ekoloji qrupa xas olmalıdır.

Bitkilər və heyvanlar vizual olaraq parlaq, cəlbedici, əqli qüsurlu bir uşağın diqqətini cəlb edə və saxlaya bilməlidir.

Bir növ bitki və heyvanın bir neçə nüsxəsinə sahib olmaq lazımdır.

Bitkilər və heyvanlar uşaqların həyatı və sağlamlığı üçün tamamilə təhlükəsiz olmalıdır.

Bitkilər və heyvanlar onlara qulluq üçün mürəkkəb avadanlıq tələb etməməlidir.

Məktəbəqədər şəraitdə (yüksək temperatur, quruluq, səs-küy və s.) bitki və heyvanların normal həyat sürmə ehtimalını nəzərə almaq lazımdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları təbiətlə tanış etmək üçün işin uğurlu təşkilinin başqa bir şərti düzgün planlaşdırılmış və yaxşı təchiz olunmuş uşaq bağçası sahəsinin olmasıdır. Uşaq bağçası-

nın ərazisi gigiyenik və pedaqoji tələblərə cavab verməli - müəyyən ölçüdə olmalı, ağac və kollar düzgün seçilib orada yerləşdirilməli, gül yataqları yaradılmalı, kiçik bağça və meyvə bağı salmaq mümkündür, bəzi heyvanların saxlanması üçün yer ayrılmalıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təbiətlə tanışlığı zamanı müxtəlif üsullardan istifadə olunur: müşahidə, illüstrativ və vizual material, oyunlar, ibtidai təcrübələr, modelləşdirmə, cisimlər və təbiət hadisələri haqqında müəllimin hekayəsi, təbiət tarixi ədəbiyyatından istifadə, söhbət, təbiətdəki uşaqların işi.

Müşahidə məktəbəqədər yaşlı uşağı təbiətlə tanış etməyin əsas üsuludur. Məqsəd və məzmunundan asılı olaraq fərdi və qrup müşahidəsindən istifadə olunur. Məqsədlərdən asılı olaraq epizodik, uzunmüddətli və yekun müşahidədən istifadə oluna bilər.

Müşahidənin tanınması uşaqların bitki və heyvanlar, cisimlər və cansız hadisələr haqqında təsəvvürlərini inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir. Birinci mərhələdə uşaqlar mövzu haqqında ümumi təsəvvür əldə edirlər, ikinci mərhələdə isə cisim və obyektlərin xassələri və keyfiyyətləri ilə tanış olurlar, üçüncü mərhələdə onlar müşahidəni ümumiləşdirir, tərbiyəçi-müəllimin rəhbərliyi ilə qəbul edilmiş fikirləri ümumiləşdirirlər. Bu tip müşahidə təlimin birinci mərhələsindən həyata keçirilir.

Paylayıcı materiallardan istifadə etməklə müşahidə təlimin ikinci mərhələsində həyata keçirilir və təbiət haqqında daha dəqiq, dolğun təsəvvürlərin formalaşmasına, ona qayğıkeş münasibətin formalaşmasına yönəlib. Bu vəziyyətdə uşaqlara yoxlamaq üçün bir sıra obyektlər (tərəvəzlər, meyvələr, çiçəklər, yarpaqlar və s.) verilir.

Uzunmüddətli müşahidələr epizodik müşahidələr sistemindən ibarətdir. O bitkilərin böyüməsi və inkişafı ilə tanış olmağa, onların əsas dəyişikliklərini təyin etməyə, canlı və cansız təbiətdə mövsümi dəyişiklikləri təyin etməyə və s. əvvəlki müşahidə ilə müqayisədə obyektə baş vermiş dəyişikliklərə şərait yaradır. Bu, müşahidə zamanı nümayiş etdirilən çertyojlardan, elementar modellərdən və herbarilərdən istifadə etməklə asanlaşdırılır.

Müşahidə zamanı tərbiyəçi-müəllim uşaqların müşahidəsinə rəhbərlik etmək üçün aşağı-

dakı üsullardan istifadə edir: suallar, imtahan təəccüblü məqamlar, hərəkətlərin, səslərin təqlid edilməsi, əşyaların müqayisəsi, çətin və yeni sözlərin xorla tələffüzü.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları təbiətlə tanış etməyin başqa bir üsulu illüstrativ və vizual materialdan istifadə etməkdir: didaktik rəsmlər, bədii rəsmlərin reproduksiyaları, fotosəkillər, şəffafklar, modellər (mövzu, mövzu-sxematik və qrafik), slaydlar, filmlər və videolar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları təbiətlə tanış etmək üçün oyunlardan da istifadə olunur – qaydalarla (didaktik və aktiv) və yaradıcı (rol oyunu, teatr, tikinti). Didaktik oyunlar fərdi və ya bir qrup uşaqla, qrupda və qrupdan kənarında həyata keçirilir.

Təbiətlə tanış olmaq üçün onlar obyektlərlə oyunlar (“Dad”, “Möcüzəli çanta” və s.), stolüstü çap oyunlarından (“Zooloji loto”, “Dörd fəsil” və s.), şifahi oyunlardan istifadə edirlər (“Bu nə vaxt baş verir?”, “Suda, havada, yerdə” və s.). Tikinti oyunlarına (qum, gil, qar, çınqıl, konus və s.) xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki bu oyunlar uşaqların hiss təcrübəsini zənginləşdirməklə yanaşı, həm də təcrübələr üçün əsas ola bilər.

“Təcrübə xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə aparılan müşahidədir. Elementar təcrübələr təlimin üçüncü mərhələsində (qarın əriməsi, suyun dondurulması, quru və yaş qumdan tikinti və s.) aparılır. Təcrübənin məqsədi uşağa əlçatan formada izah edilməlidir; tərbiyəçi-müəllim eksperiment zamanı hər bir uşağın fəallığını təmin edir, onun nəticələrini rəsmlər, maketlər və s. şəkildə qeyd etməklə uşaqların marağını dəstəkləyir.

Uşaqları təbiətlə tanış etməyin əsas formaları bunlardır: fəaliyyət, təbiətə ekskursiya, gündəlik həyatda təbiətlə tanışlıq və uşaqlar üçün elementar axtarış fəaliyyətləri” (5).

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmlə tanış olması onların şüurunda dünya haqqında adekvat fikir və biliklərin, duyğu təcrübəsinə əsaslanaraq formalaşdırılması və ona düzgün münasibətin oyadılması vasitəsidir. Bu, ilk konkret biliklərin və ömür boyu tez-tez xatırlanan sevincli təcrübələrin mənbəyidir.

Uşağın sosial həyat hadisələri, insan əli ilə yaradılmış əşyalar dünyası haqqında təsəvvürlərinin zənginliyi və genişliyi əsasən uşaqların həm əqli, həm də əxlaqi inkişafını müəyyən edir.

Təəssürat nə qədər düzgün və canlı olarsa, onların həyatı bir o qədər maraqlı və mənalı olar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları ətraf aləmin hadisələri və obyektləri ilə tanış etmək onların sosiallaşması və cəmiyyətə inteqrasiyasının baş verdiyi təhsil prosesinin sistem təşkil edən bir hissəsidir. Buna görə də materialın yaşa görə öyrənilməsi və paylanması ardıcılığı elmilik, əlçatanlıq, xəttlilik və sistemlilik didaktik prinsiplərinə tabe olmalıdır.

Uşaqları ətrafdakı dünya ilə tanış etmək üçün aşağıdakı **prinsiplər** var:

- Ətraf mühitdə fəaliyyət zamanı biliklərin inteqrasiyası. Uşaq təbiət və ətraf mühitlə tanış olur, nitqi inkişaf edir, əsas riyazi anlayışlar formalaşır.

- Dürüstlük və ardıcılıq. Uşaqlar bütövlükdə ətrafdakı dünya haqqında biliklərlə təchiz olunurlar. Sonra onlar vahid şəxsiyyət, şüur və dünyanın vahid mənzərəsini inkişaf etdirirlər.

- Koqnitiv fəaliyyətdə vasitəçilik. Körpə müxtəlif növ fəaliyyətlərə (nitq, iş, oyun, ünsiyyət və s.) gətirilir.

- Qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə xarici dünya ilə tanış olmaq. Uşaq aşağıdakı sistemlərdə inkişaf edir: orqanizm - mühit, şəxsiyyət - mühit, uşaq - cəmiyyət, müəllim - uşaq, uşaqlar - ətraf mühit.

- Müsbət emosional fon. Müəllim fəaliyyətlər təşkil edir (idrak və ya kommunikativ), bu müddət ərzində uşaq işdən, ünsiyyətdən, öz və ya ümumi nailiyyətlərindən həzz alır.

- Şəhərin, rayonun, rayonun mədəni-etnoqrafik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Məşğələlər zamanı təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazinin mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında məlumatlardan istifadə olunur.

- Psixika ilə xarici fəaliyyətin vəhdəti. Koqnitiv fəaliyyət tədricən daxili fəaliyyətə çevrilən xarici maddi fəaliyyət kimi təqdim olunur.

- Obyektivlik. Uşağın ətraf aləm haqqında aldığı bütün məlumatlar hiss və qavrayış orqanlarından keçməlidir.

- Ekolojişəhdirmə. Məşğələlər zamanı tərbiyəçi-müəllim uşaqları ətraf mühitdə həyat təhlükəsizliyi qaydaları, onların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi qaydaları ilə tanış edir, sağlam həyat tərzi haqqında anlayışlarını formalaşdırır.

Məktəbəqədər yaşlı uşağı sosial reallıq dünyası ilə tanış etmək işi məktəbəqədər yaşlı

uşaqların sosial xarakterli ilkin fikirləri mənim-səməsi və uşaqları sosial münasibətlər sistemində daxil etməsi baxımından tərbiyəçi-müəllimin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirməklə başlamalıdır:

Təbiətə qayğı zərurət olduğu hallarda xeyirxah işlərin və hərəkətlərin təzahürünü nəzərdə tutur və bunun üçün uşaqlar bitkilərə necə qulluq etməyi, onların əlverişli böyüməsi və inkişafı üçün hansı şəraiti yaratmağı bilməlidirlər. Təbiətə qayğıkeş münasibətin formalaşması üçün canlı orqanizm haqqında biliklər, onu cansız təbiət obyektlərindən ayırd etmək bacarığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müxtəlif yaş qrupları nəzərə alınmaqla da tərbiyəçi-müəllim uşaqları təbiətlə tanış edib, öz metodikasını irəli sürə bilər.

Kiçik qrupda uşaqların təbiətin ayrı-ayrı obyektləri haqqında bilik, yəni konkret fikirlər toplanması vacibdir: təbii material (qum, su, qar, buz) və onun xüsusiyyətləri haqqında, bitkilərin quruluşu (gövdə, yarpaq) haqqında, çiçək) və onların rütubətə olan tələbatını, heyvanların (balıqlar, quşlar, məməlilər) və onların hərəkət üsulları, qidalanması. Uşaqlara bəzi heyvanların balaları təqdim olunur. Onlara fəsilələrin fərqli xüsusiyyətləri haqqında ilk biliklər verilir.

Orta qrupda uşaqların cansız cisimlərin xassələri və keyfiyyətləri haqqında təsəvvürləri genişlənilir və konkretləşir (məsələn, su axan şəffaf mayedir; bəzi cisimlər suda üzür, digərləri batır; qar və su havadan asılı olaraq öz xassələrini dəyişir, temperatur).

Böyük qrupda əsas vəzifə uşaqlarda təbiətdə mövcud olan əlaqələr haqqında bilikləri inkişaf etdirməkdir: yaşayış şəraitindən və vəziyyətindən asılı olaraq bitki və heyvanların ehtiyacları, müəyyən orqanlar və onların funksiyaları arasındakı əlaqələr haqqında.

Məktəbəhazırlıq qrupunda əsas vəzifə cansız təbiət hadisələrinin müntəzəm dəyişməsi, onların sonrakı sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi haqqında bilikləri aydınlaşdırmaq və genişləndirməkdir. Fəsilələrin dəyişməsi, gecə və gündüzün uzunluğunun artması (və ya azalması), havanın temperaturunun təbii dəyişməsi, yağıntılardan təbiəti haqqında təsəvvürlər formalaşdırmaq lazımdır.

Tapşırıqların mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi müəllimdən müxtəlif yaş qruplarında bir sıra

tələblər və təşkilati xüsusiyyətlərlə müəyyən edilən uşaqlarla işin müxtəlif üsul və formalarından istifadə etməyi bacarmağı tələb edir.

Problemin aktuallığı. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların ətraf aləmlə tanış edilməsi məsələləri mühüm olması ilə seçilir. Çünki həmin məsələlər uşaqların formalaşması və inkişafı baxımından vacibdir.

Problemin yeniliyi. Məktəbəqədər yaşın sonunda uşaqlar zehni fəaliyyətin inkişafına və

təbiətə sabit müsbət münasibətin formalaşmasına kömək edən təbiət haqqında elementar biliklər sistemi əldə edirlər.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Əldə olunmuş nəticələr ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində tərbiyəçi-müəllimlərin istifadəsi üçün tövsiyə edilir. Tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələrdən dərslərin, dərslər vəsaitlərinin, elmi-metodik ədəbiyyatın və elmi-tədqiqat işlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərova, L.K. Məktəbəqədər tərbiyə sisteminin müasir problemləri // Bakı: Təhsil, Mədəniyyət, İncəsənət, - 2002. № 4, - s.71–72
2. Cəfərova L.K. Məktəbəqədər təhsil: tərbiyəçi-müəllimlər və metodistlər üçün stolüstü kitab / L.K. Cəfərova. - Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, - 2019. -316 s.
3. Mursaqulova, R.N. Əliyeva Ş.Q. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təbiətlə tanış edilməsi metodikası / R.N. Mursaqulova, Ş.Q. Əliyeva. - Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, - 2008. – 416 s.
4. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/okruzhayushchiy-mir/2014/11/05/metodika-oznakomleniya-s-prirodoy-detey-doshkolnogo>
5. <https://infourok.ru/metodika-oznakomleniya-doshkolnikov-s-okruzhayushim-mirom-6340028.html>

E-mail: niay.83@mail.ru

Redaksiyaya daxil olub: 09.09.2024.